

Jersze, elektronikusan is! A könyv a digitális kultúrában

Az olvasás világa megváltozik. A könyv korszakváltás előtt áll. Az Internet és a különböző hozzáférési eszközök – mint az iPad, a mobiltelefon, a note-book, az asztali számítógép, és természetesen maga az e-reader – átalakítják a tudás és a műélvezet megszokottságait. A gazdag és nemes hagyományú nyomtatott könyv kizárólagossága megszűnt. A szövegek az Internetre kerülnek, olvasásukhoz innovatív készülékek szükségesek. A képernyő napi életünk részévé vált, a betű-áradatot elektronikusan kapjuk, digitálisan továbbítjuk. Ennek a folyamatnak néhány alapelemét igyekszik a tanulmány vizsgálni, a könyvészeti vonatkozásokra koncentrálni.

Kulcsszavak: *olvasás, e-könyv, elektronikus olvasók*

Szerzői információ:

Kerekes Pál informatikai szakíró. Doktori értekezését az elektronikus kultúra és a elektronikus közigazgatás összefüggéseiről írta. 2010-ben jelent meg *Az elektronikus könyv c. szakkönyve*, majd rá néhány hónappal a könyv népszerű, képes változata az *e-book kalauz*. Az elektronikus könyv kisenciklopédiája. A Könyvkonktor portál alapítója, a Publio self-publishing kiadó vezetője.

Így hivatkozzon erre a cikkre:

Kerekes Pál. „Jersze, elektronikusan is! A könyv a digitális kultúrában”.

Információs Társadalom XI, 1–4. szám (2011): 162–180.

<https://dx.doi.org/10.22503/inftars.X.2011.1-4.10>

A folyóiratban közölt művek

a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 4.0

Nemzetközi Licenc feltételeinek megfelelően használhatók.

Kerekes Pál

Jersze, elektronikusan is!

A könyv a digitális kultúrában¹

A *Csongor és Tünde* híres hármas út jelenetében a kalmár így szól:

*Itt van zsebemben a tündér világ,
Itt láthatod meg, jersze, légy bűvár.*

.....

(Megy. Vissza kiállt, zsebére ütve.)
Itt a tündérhon, itt van, nézd, viszem.

Vörösmarty örökérvényű versdrámája óta a zsebt mutogató pénzember jelképpé vált. De az élet változik, ma már a gazdagságával kérkedő kalmár mellett a következő darabbéli utazó, a tudós is csapkodhatja a zsebt, ő is viszi magával a teljes tündérhon: feltéve, ha van neki egy elektronikus könyvolvasója. Ilyen gépre – konfigurációtól és művektől függően – nagyságrendileg ezer kötet fér el, és válik gombnyomásra olvashatóvá. Ez szellemi tündérhon, a keresett tudlak, és nem jelképes, mint a pénzember zsebet fitogtató gesztusa. A ruha belső rekeszében rejlő műszerből valóban elérhetőek a könyvek százai. Jól olvashatóan, betű-függőknek is élvezhetően. „Jersze, légy bűvár”: ez a felhívás egészen konkrétta vált az e-bookkal közelebbi ismeretséget kötő olvasók számára.

A sok évig tartó kísérletezés után az e-könyvek (digitális kiadványok) világa drámai növekedésre lesz képes. Az olvasó eszközök ára rohamosan csökken, a tartalom is egyre szélesebb kínálatban, egyre olcsóbban válik elérhetővé. Az e-kötetek forgalma meredeken emelkedő tendenciát mutat. Az e-tartalomeladás az Egyesült Államokban közelíti a tíz százalékot a teljes könyveladások viszonylatában. Magyarországon is nő az igény az e-könyvek iránt, ennek kielégítésére jelentős investíciók történtek a hagyományos könyvpiaci területek szereplői részéről (eKönyv – Bookline és Líra, Multimédiaplaza – Kossuth Kiadó, Interkönyv – Typotex Kiadó). Megjelentek új vállalkozások is, csak néhányat említve, már a nevükkel jelzett fejlesztési irányok miatt is: Fapadoskönyv, Digitalbooks, Adamo Books). A hazai piacnak bizonyára jót tesz, hogy a digitális könyvtermékekre vonatkozó huszonöt százalékos ÁFA az új szabályozás szerint 2011-től öt százalékosra süllyed, az e-kiadvány tehát a print változattal azonos mértékben fog adózni. (Azóta kiderült, ez mégsem valósult meg, az e-könyvek továbbra is a 25, illetve rövidesen a 27-os ÁFA alá vannak besorolva.)

¹ A tanulmány a szerző *Az elektronikus könyv – e-book* című 2010-ben megjelent könyve (kiadó: Ad librum) e-könyvszerzési fejezeteinek összefoglalója, új betoldásokkal, aktualizálásokkal.

Már a tanulmány elején rögzítem: szétválasztom a jelenleg erősen keveredő elektronikus könyv (e-book) fogalmakat. Elektronikus könyvön magát a digitálisan prezentált tartalmat értem. Magát az eszközt pedig, amelyen olvasunk, e-könyv-olvasónak határozom el. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy az elektronikus könyv ne lehetne elérhető más felületeken is, pl. asztali vagy noteszgépen vagy egyéb kijelzőkön, mint pl. mobil telefon. Ugyanakkor jelezni kell: az e-könyv meghatározása körül korábban uralkodó terminológiai zűrzavar helyébe egyre inkább egységes megközelítés lép. Erről így ír Koltay Tibor: „az e-könyv egyaránt magába foglalja az interneten forgalmazott szöveget és az olvasáshoz szükséges hardvereket, azaz a könyvolvasó eszközöket (készülékeket). A szöveg a hardvertől nem választható el, és nem írható újra. Mindez úgy érvényes, hogy továbbra is hozzájuthatunk olyan könyvtartalmakhoz, amelyeket aztán asztali számítógépünkön, notebookon, PDA-n és más eszközökkel olvashatunk. Uralkodóvá válni azonban a fenti értelemben vett – bár még messze nem szabványosított – e-könyv látszik.”² Koltay Tibor megállapítása rögzíti a köznyelvi helyzetet: valóban az e-könyv fogalmában nehezen válik külön az eszköz és a tartalom. Megfigyelésem szerint egy új folyamat is érzékelhető. Az angol kifejezéseket az eszközre értjük, a magyar szavakat pedig a tartalomra értelmezzük. Az e-book, e-reader tehát a dedikált olvasói céleszközt jelentené, az e-könyv pedig a tartalmat, a művet, az alkotást. Stílusbeli árnyalásnak tűnik, de az eszközök megnevezésén belül is vannak eltérések. Könyvgép vagy olvasógép? Melyik leírás a találóbba az e-készülékekre? Úgy látom, és igyekszem határozottan fogalmazni: nem könyvgépre volna szükségük az embereknek, hanem olvasógépre. Egy e-papíros mobil eszközre, amellyel a digitális használati folyamat – lementett weboldalak vagy blogokat, összegyűlt levelezést, szoftverek kézikönyveit, ábrákkal és táblázatokkal teli szakcikkekkel, képként beszakított iratokat, termékkatalógusokat stb. – legalább olyan jól lehet olvasni és rendben tartani, mint PC-n vagy laptopon. Anélkül, hogy helyhez és áramforráshoz lennének kötve, vagy hogy printekkel tele táskákat kellene cipelni magunkkal, és anélkül is, hogy egy fényt sugárzó fekvő téglalapot kellene sokáig nézni, meg folyton kattintgatni a lapozáshoz. Ez az eszköz lenne az, ami a terminológiai bizonytalanságokat is elsöpörné, tekintettel a körvonalazottabb funkcionalitására.

A még alig néhány éves, de máris kellően bonyolult és összetett digitális kultúra témakörében az e-könyvészet határainak kijelölését különösen fontosnak tartom. Fennáll a veszélye ugyanis annak, hogy a konvergáló műfajok fogyasztóért vívott harcában a könyvszerzés értékrendjét és tradicionális értékközvetítő szerepét a képpel, videóval dúsított, gyorsszövegekre alapozott mixek, rosszabb esetben meghatározhatatlan identitású digicsomagok vehetik át. Ma mindent e-booknak minősítenek, ami letölthető, monitoron követhető. Úgy gondolom, meg kell kísérelni elkülöníteni a digitális műfajokat még akkor is, ha nyilván lesznek vitatható határvonalak. A szövegupeccedést, tartalom-nagykereskedést, textdisztribúciót nem vonhatjuk egy megítélés alá a hagyományos könyvkultúrából szervesen kifejlődött digitális könyvszármazékokkal. Találó kifejezést használ az Espresso Book Machine, a Xerox POD (Print on Demand) nyomtatóautomatájának leírása: a cél az új könyvkörnyezetben a könyvtári minőség.

² Koltay Tibor 2010. E-könyvek: technológia és birtoklás. *Médiakutató*, 11. évf., 3. sz., 49–53.

Az e-könyv könyvészeti típusú kutatásának létjogosultságát támasztja alá az is, hogy az előző korszakok bibliográfusai sem állandó – és különböző művelődési elvárások alapján rögzült – instrumentumnak érzékelték a könyvet. Éppen ellenkezőleg, úgy tekintették, mint szüntelenül megújuló értékközvetítőt. Folyamatosan foglalkoztatta az ágazat minden szereplőjét a könyv jövője, pedig korántsem éltek át olyan gyökeres változásokat, mint mi napjainkban. Fitz József könyvtörténész, bibliográfus, az Országos Széchényi Könyvtár egykori igazgatója, így ír 1930-ban: „A könyv fejlődése mindig tükre, naplója volt az emberiség fejlődésének; ami találmányt a korok felvetettek, ami természeti erőt az ember irányítani tanult, a könyv igyekezett a maga céljára hasznosítani. Ki tudja, milyen találmányokkal jön a jövő, s milyen lesz a jövő könyve? Csak annyi bizonyos, hogy akkor is az ezerarcú élet, az emberiség haladásának tükre lesz.”³

A könyv változása, megújulása tehát nem új jelenség. Az e-könyvészeti kutakodás ilyen értelemben nem más, mint az évszázadok óta művelt, de a XX. században különösen felerősödő, majd jelen századunkban – összefüggésben az információs társadalom új követelményeivel – kiteljesedő bibliográfiai tudományosság természetes folytatása.

E-könyv: karaktersorozat vagy szöveges műegész?

A könyvkultúra – itthon és a nagyvilágban – minden elemében átalakul.

A tartalom

- digitális hordozókra kerül;
- elérése eszközt kíván, nem elegendők a biológiai alkalmasságok; keresése és felhasználhatósága nem helyhez kötött;
- kereskedelme hálózati technikákra épül;
- fogalma nem a betűre, az olvasásra alapozódik, előtérbe kerül a kép, a hang, az animáció, a multimédia minden fajtája és keveréke;
- monopóliuma nem személyekhez, intézményekhez kötődik, jelentkeznek a közösségi tudásterek;
- szolgáltatása a hagyományos tudásörző intézményeket átalakulásra kényszeríti;
- digitalizációja a tudás-átadás és tudás-elsajátítás rendszereit folyamatosan átformálja;
- elektronikus szisztematizálása utat nyit – előnyeivel és hátrányaival – a műveltség uniformizálására, egységesítésére nyelvek, globális érdekkörök alapján.

A fenti – korántsem teljes – felsorolás egy új, digitális mindennapi, használati és magas kultúra kifejlődését jelentheti. Ebben a műveltségparadigmában a könyv, mint évszázadok óta szinte az egyetlen tudásközvetítő, teljesen átalakul. A tartalom és az érték mint bázis megmarad, de a formátum megváltozik. Ez a folyamat – bár vannak más jóslatok is – hosszú és konfliktusokkal tördelt lesz. Már látható, és tudományos eszközökkel is mérhető, hogy a könyvről leválasztott vagy egyes könyvre utaló hagyományokat megőrző tartalom keletkeztetése, birtoklása, forgalmazása körül üzleti, valamint személyi és szervezeti egzisztenciális érdekek jelennek meg.

³ Fitz József 1930. *A könyv története*. Budapest, Magyar Szemle Társaság, 79.

Az elektronikus könyv új kultúrtechnikai komplexumokra téríti, kényszeríti az olvasókat. Az Internet és a különböző hozzáférési eszközök – mint az iPad, a mobiltelefon, a notebook, az asztali számítógép és természetesen maga az e-reader – összetett virtuális térbe helyezik a tudás és a műélvezet logisztikáját. A könyvespolcok ritkán érintett tárlókká válnak, hiszen a digitális készletek – azonnal elérhetően – kimeríthetetlen rezervoárban rendelkezésre állnak. A kötetekért nyúló kezek kiérlelt mozdulatát egyre gyakrabban a hálózatra jutás energikus klikkelése helyettesíti. Az otthoni környezetből eltűnnek a színes borítókkal, kopottas gerincekkel mindenütt heverő olvasnivalók. A könyvtestekkel teli tékák látványát a monitor vagy a kijelző váltja fel. Aki járja az új könyvtárakat (ha tudásközpontnak is keresztelték át), tapasztalhatja, akad olyan intézmény, ahol az olvasószobában csak monitorok zümmögnek, papírzizegés nem hallható.

A kiindulópont most már rögzíthető: az elektronikus olvasáskultúrában a könyv mint műdarab csak hagyományként van jelen. A tartalom kerül a középpontba: digitális származéka sokféle formátumban, sokféle eszközön jelenhet meg. Nincs jelentősége a betű nagyságának és fajtájának, hiszen azt változtathatja a felhasználó. Nem játszik szerepet a kötés, a papír és az sem, amit oly sokan szinte a könyvélmény meghatározójának tartanak: a nyomdafesték és friss papír szaga, idővel nemesedő illata. Nem a könyvet, hanem a karakterek sorozatát vásárolja vagy szerzi az olvasó, ez pedig maga a műegész, éppen a szerző legtisztább „létesítménye”. Ebben az értelemben tehát az elektronikus texttermék még fejlődést is jelent a szövegtokhoz, a könyvhöz képest, hiszen minden külsőleges tartozékot lefoszt a műről. Ide kapcsolható Gadamer vélekedése: „Ami írásban van rögzítve, az függetlenedett eredetétől és szerzőjétől, s pozitíve átadja magát az új vonatkozásoknak. Az olyan normafogalmak, mint a szerző véleménye vagy az eredeti olvasó értéke, valójában csak üres helyet jelentenek, melyet a megértés egyre újabb alkalmi töltetek ki.”⁴ Ebben az értelemben, tehát csakis a mű kisugárzását, értékláncát véve figyelembe, az elektronikus változat semmiben sem marad el a nyomtatott formától. Sőt mivel a szöveg formázása egyénítésre – ugyan formai, de mégis érzékelhető –, beavatkozásra is lehetőséget ad, talán még az olvasó érdeklődésének fenntartása, gondolatainak produktív mozgásba hozása szempontjából a digitális alakítás előnyt is jelenthet.

Drótos László, a Magyar Elektronikus Könyvtár vezető munkatársa így nyilatkozott a fentiekéről: „A papírkönyv egy tárgy, annak mindenféle sajátosságával, az elektronikus szöveg viszont csak a pusztán írói gondolat tárgyiasult forma nélkül. A digitális világ kiszabadította a szöveget a papír korlátaiból, miközben a hagyományos könyv is sokáig jelen lesz még, és ellátja a hagyományos feladatait.”⁵

Az elektronikus olvasás folyamatosan újabb és újabb műveltségi bástyákat ostromol, hódít meg. Technikai értelemben lassan minden felületet maga alá gyűri, legyen szó monitorról, notesz gépről, mobiltelefon-kijelzőről. Tartalmi szempontból is feltartóztathatatlan: a szépirodalom ugyan nem viharzó gyorsasággal kerül a bites világba, de a tudományos ismeretcsere szinte már teljesen a hálózatra költözött csakúgy, mint az

⁴ Hans-Georg Gadamer 2003. *Igazság és módszer*. Egy filozófiai hermeneutika vázlata. Budapest, Osiris, 439.

⁵ Cseke Gábor 2010. „Felszabadított szövegek” őrre. *Új Magyar Szó*, II. 26. Elérhetőség: http://umsz.manna.ro/szinkep/felszabaditott_szovegek_ore_2010_02_26.html

oktatás és képzés. De mégis: eddig az olvasás csak odasimult, beszerveződött a számítástechnika grandiózus üzleti konstrukcióihoz, azokhoz a nagy projektekhez, amelyeket eredetileg másra találtak ki, mint például játék, szórakozás, munkaszervezés stb. A nagy pénzügyi lehetőségek a globális operációs rendszerekben és a szervezési-irányítási szisztémák elterjesztésében mutatkoztak, illetve a társadalmi és személyes kommunikáció minden fajtájában. Speciálisan csak az olvasásra nem sikerült elfogadott és népszerűvé váló hardvert fejleszteni, amellet, hogy bőven kreáltak szoftvereket a jelenlegi informatikai eszközökre szövegegységek, tehát professzionális alkotók által írt művek olvasására. Ez a féloldalasság látszik most kiegyenlítődni: néhány év óta kerültek piacra már olyan e-olvasók, amelyek teljesen új műveltségi opciókat nyújtanak, gyökeresen megváltozott tartalomszolgáltatási és üzleti konstrukcióban.

Az elektronikus könyvolvasók történetét tanulmányozva kiviláglik: szinte az internet elterjedése óta kísérleteznek azzal különféle indíttatású vállalkozások, hogy eReadereket piacra dobjanak. Évtizedek alatt sem sikerült a számítógép-használókkal egyetlen ilyen célra specializált eszközt sem elfogadtatni. Igazából a KINDLE első verziója, ez az e-könyvolvasó lépte át a virtuális kaput, és lépett be 2007-ban a sikeres eladási statisztikákkal jellemezhető piaci térbe. Ezt az eszközt nem szoftver- vagy hardvercég, nem is szórakoztató elektronikával foglalkozó multi vezette be, hanem az *amazon.com* észak-amerikai webeskönyv-vállalkozás. Pedig nyilvánvalóan nagyobb pénzügyi és investmenháttérrel rendelkeznek az előbbiek. Talán ez is alátámasztja a bevezetőben jelzett véleményt: az e-book elsősorban a könyv folytatása, tovább élése, természetesen – és vitathatatlanul – az informatika eszközeivel. Úgy látom, az e-book jövője szempontjából is tehát nem az eReaderek – legalábbis nem elsősorban – technikai optimalizálása jelentheti a további fejlődést, a biztos üzleti sikert, hanem a könyv és könyvolvasás kultúrájának digitalizációs eszközökre történő áthangolása. Ebbe a folyamatba beletartozik a könyvszerűség hagyományainak megőrzése éppúgy, mint a számítástechnikai előnyök bekapcsolása (szerkeszthetőség, keresés, azonnali elérés). Lehet, hogy több időt kell majd erre szánni, mint amennyit a bitek futuristái címlapszerű előrejelzéseikben jövendöltek. Minden hivatás megtalálhatja ebben az áthangolásban a maga saját feladatát, legyen szó szoftverfejlesztőről, kiadóról, kereskedőről, könyvtárosról, kutató-oktatóról.

Gutenberg előtt és után

Amint általánossá vált a képernyőn való olvasás, azonnal és magától értetődően felmerült: megváltoztatja-e, és ha igen, miben az olvasás metodikáját a papírt felváltó elektronikus felületek megjelenése, túlsúlyba kerülése? Bőven van már tapasztalata a ma emberének a kétféle – a print és az elektronikus – ábécé használatában. Vitákban, beszélgetésekben gyakran elő is kerül a téma. Az idegenkedést az e-szövegektől az váltja ki, hogy a képernyőről való olvasás során nem érzékelik az olvasott mű fizikai valóságát és alkotórészeinek egészlegességét. A bizonytalanságot növeli – hiszen könnyen megtehető, és elsőre kényelmesnek tűnik – a tartalmak kiragadott másolása, alkalmi átformázása, gépről gépre való utaztatása egyszeri célokból (pl. tanulás, beszerkesztés, divattémák küldözgetése, kíváncsiskodás és kielégítése). Az is új szempont –

gyakran hallani –, hogy a könyv fizikai valósága, mozdulatlan szövege nyugalmat áraszt, ellentétben a képernyőn olvasható karaktersorozattal.

Tószegi Zsuzsanna hívta fel rá a figyelmet, hogy a könyvnyomtatás – olvasástechnikai szempontból – nem sok újat hozott, ellentétben a képernyőn való szöveg tanulmányozásával. Mint írja: „Ha az olvasást mint komplex egészet vizsgáljuk, arra a következtetésre jutunk, hogy Gutenberg találmánya az olvasás antropológiáját illetően kisebb változást hozott, mint a digitális információhordozók megjelenése. A hosszabbik oldalán összefűzött, lapozható, mindkét oldalán írásjeleket tartalmazó lapokból álló könyvformátum nem a nyomtatással egyidős: több mint egy évezreddel korábbra, a kódexek kialakulásának idejére datálható. A kódex – majd később a könyv – alakja és benne a szövegtűkör nem véletlenül lett álló téglalap alakú: viszonylag rövid sorok kellene ahhoz, hogy a szöveg könnyen olvasható legyen – az új keletű kutatások ugyanis bebizonyították, hogy fiziológiai okokból nagyon fárasztó a hosszú sorokba tördelt szöveget olvasni. Az olvasás során fixálni kell az éppen elolvasott sornak a végét ahhoz, hogy a szemünk pontosan a következő sor elejére tudjon ugorni. Minél messzebb van a sor vége az elejétől (vagyis minél hosszabbak a sorok), annál fárasztóbb ez a művelet.”⁶

Nyíri Kristóf filozófus a szöveg „elsajátítás”-t mint hagyományokra épülő tevékenységet értelmezi, így megfogalmazza: a Gutenberg-galaxistól való távolodás egyáltalán nem lesz egyszerű. Egészen kereken kimondja: „A digitális szövegfeldolgozás világában létrejövő gondolkodás cseppfolyós, töredezett, a nézőpont elillanó egysége által jellemzett.”

Előtte ki is fejt, miért gondolja ezt: „Ha könyvben olvasunk vagy szemelgetünk, ha a könyvtár polcai mentén sétálunk, vagy akár a katalóguscédulákat forgatjuk, valamiféle olyan helyzetérzékelésre teszünk szert, amely elektronikus közegben nem adódik. Ahhoz, hogy tudásunk bármiféle értelemben teljes legyen, tudnunk kell, hogy mit tudunk, valamiféle áttekintéssel, memorizált vázlattal kell bírunk tudásunkat illetően. Földézzük az oldal képét a könyvben vagy a kötet helyét a könyvtárban; emlékezetképünk van bizonyos fontos bekezdésekről. Amikor a szövegeket képernyőn olvassuk vagy futjuk át, ilyen áttekintésre aligha tehetünk szert. S itt van azután az időbeliség kontextusa. A könyv vagy könyvek sora a könyvtár polcain, már pusztán fizikai jegyeivel is megteremti azt. Ahogyan Sven Birkerts oly magával ragadóan írja: múltérzéskünk... valamiképpen lényegi módon reprezentáltatik a könyv által és a könyvtárakban a könyvek fizikai sokasodása által. Az egyes kötetnek vagy a kötetek tömegének szemlélésével képet alkotunk magunknak az elmúlt időről mint lerakódó rétegek egymásra épüléséről; valami mélységet és dimenzionalitást ragadva meg ezzel.”⁷

A fenti két eszmefuttatás bemutatásával – és a következőkben még egy idézettel – azt szeretném láttatni, hogy az elektronikus könyv nem egyszerűen informatikai fejlesztési kérdés, és nem is üzleti konstrukciók megalkotásának problematikája. Az e-könyv, tartalmi és formai összességében, döntően és meghatározóan kulturális tradíciók összefüggő rendszere is, amely sem részben, sem egészben nem könnyen bontha-

⁶ Tószegi Zsuzsanna: Az olvasás trónfosztása? Adalékok a könyvből, illetve a képernyőről való olvasás kérdéséhez. In *Elektronikus Könyv és nevelés*, 2009 (11. évf.), 4. sz. Elérhetőség: http://www.tanszertar.hu/cken/2009_04/tzs_0904.htm

⁷ Nyíri Kristóf 2006. Konzervatívnak lenni az internet korában. *Információs társadalom*, 6. évf., 4. sz., 9–17. Elérhetőség: http://www.infonia.hu/digitalis_folyoirat/2006_4/2006_4_nyiri_kristof.pdf

tó meg. A digitális platformon létrejött kultúra csak a hagyományos kultúra kontextusában értelmezhető. Nem vagyok biztos benne, hogy az internetszövegek elindításánál. Kozma Lajos építész, iparművész és könyvtervező, a könyvelőállítási indusztrializálása láttán – ez szinte ugyanakkora változás, mint a könyv mai elektronizálódása –, meg is jegyzi, hogy a radikális változások ne tévesszen meg senkit, az alapok ugyanazok maradnak. 1922-ben írja: „Azoktól, akik a tradíció szerepét semmiképp sem látják fontosnak, és a kifejezésformák folyton változó áramlataiban keresik a választ minden kérdésükre, azoktól szeretném megkérdezni, vajon az a tény, hogy a mai könyv, a modern gépóriások terméke, lényegesen rövidebb idő alatt, sokszorta nagyobb példányszámban készül: művészi megoldásban teljesen más, a régitől eltérő szempontokon épüljön?”⁸

Az olvasás fogalmának kiterjesztése e-szövegekre nézve

Golden Dániel kommunikáció- és médiafilozófus az elektronikus olvasás formai jegyeinek vizsgálatán túlmenve elemzi a digitális környezetre jellemző szövegértelmezést is. Egyértelműen rámutat arra, hogy az elektronikus olvasás egyben az olvasás fogalmának kiterjesztését is jelenti. Pontokba szedve így érvel:

Az új közegben egyszerre, egymással párhuzamosan és egymást kiegészítve érkezhetsz alfabetikus szöveg, hang, állókép és mozgókép. Ennek megfelelően befogadói állapotunk is az érzékek komplexitására van felkészülve. Olvasáson ma már nemcsak a szöveges, hanem a képi és hangzó információ elsajátítását is értünk kell.

Az új közeg meghatározó sajátossága az interaktivitás: egyszerre írunk és olvasunk. A két tevékenység kognitív folyamatai összekapcsolódnak, s ez a két művelet egyre kevésbé választható el egymástól időben és térben egyaránt.

Az új közegnek, mint információforrásnak, fontos jegye az ellenőrizetlenség. Ezért az olvasás fogalmát a komplex információkezelés irányába kell kiterjesztenünk. Ennek megfelelően már az olvasás tanítása sem elégedhet meg az alfabetikus írás értelmezési képességének elsajátításával.

Az új közegnek ennek megfelelően a következő területeket is fel kell ölelnie:

- az információ felkutatása (keresési technikák, illetve a keresési eredmények javításának stratégiái);
- az információ dekódolása (nemcsak szöveges, hanem multimediális tartalmak esetében is);
- az információ értékelése (abszolút értékesség vagy értéktelenség, illetve a saját aktuális céljainkhoz mért relatív érték);
- az információ újraszervezése saját digitális könyvtárakba (az átláthatatlan mennyiségű információ kezelésének technikái).

Végezetül megállapítja: „Innen nézve a régi és az új típusú olvasás különbsége abban ragadható meg, hogy míg a hagyományos kulturális intézményrendszerben az

⁸ Kozma Lajos 1922. Egyéniség és hagyomány. Szélfegyverek a könyvdíszítésről. In Kner Imre 1957. *A könyv művészete*. Tanulmányok a tipográfiáról és a könyvművészetről. Budapest, Corvina Kiadó, 16.

első, a harmadik és a negyedik funkció szakembereknek – azaz speciális szaktudással és bizonyos jogosítványokkal felruházott személyek erősen hierarchizált közösségeinek – a kezében volt, addig az új közegben mindezek terhe és felelőssége a hétköznapi olvasó vállát nyomja.”⁹

Ezek nem pusztán elméleti kijelentések, nagyon is gyakorlati problémákra mutatnak rá, hiszen a jelenleg egzisztáló eReader piacon az összes gyártó éppen abban kíván előnyt szerezni a konkurenciával szemben, hogy a fentebb felsorolt kritériumoknak megfelelő gépet dob versenybe. Fejlesztési irány például a kereshetőség: rendelkezzen-e egy e-könyv böngészési lehetőséggel? Ugyanilyen kérdés – a web mintájára –, hogy legyenek-e utalások, hipertextkapcsolatok? Rendszeresen felmerül, mennyire legyenek alkalmasak az e-könyvolvasók a képek kezelésére? És akkor még nem beszélünk a hálózatiságról (bár ez a kérdés eldőlni látszik a netképesség javára). Mindezek a lehetőségek bővítik ugyan az eReaderek információs kapacitását, de nem mennek-e az olvasás mint elmélyült tudáselsajátítási technika kárára? Gyakorlatomban az e-könyvolvasó használata még inkább egy-egy mű elolvasására korlátozódott, nem merült fel bennem az információs továbblépési igény. Illetve ha igen, azt az asztali gépen tettem meg. De ez nem biztos, hogy jellemző, egyszerűen személyes tapasztalat, bár másokkal is egyeztetve, több rendszeres használó is velem hasonlóan vélekedett. Ugyanakkor egyre több beszámolót olvasunk arról, hogy az eReader a tankönyv kategóriában, azaz az oktatás területén is egyre nagyobb szerepet kap. Itt azonban a hipertext és a hálózatiság alapkövetelmény lehet. A jelenleg sikeres olvasószerkezetek rendelkeznek is ezekkel a képességekkel.

A fejezet végén szeretnék ismét rámutatni: egyáltalán nem új probléma az olvasási szokások változásának szemrevételezése. Olyan filozófus, mint Nietzsche, igazán nem számít a gyakorlati tudósok közé, de mégis érdemesnek tartotta elmondani véleményét az olvasási kultúra változásáról. Mint Nietzschénél általában, ez a megjegyzése sem hétköznapi értelmezést igényel. De témánkhoz tökéletesen illik abban az értelemben is, hogy megszólal a filozófusban az aggodás az újjal szemben, és ez ma is általában tapasztalt magatartás. De hát a színvonal az természetesen nem mindegy, így itt még a kritika is érdekes, fontos. Így ír Nietzsche:

„Ha az olvasást a művészet szintjén akarjuk gyakorolni, akkor persze olyasmire van szükség, amit éppen mostanában tökéletesen elfelejtettek... ehhez semmi esetre sem »modern embernek« kell lenni, hanem tehén módjára kérődzni kell...”¹⁰

A XIX. századi – napjainkban egyébként óriási olvasottságot produkáló – filozófus még nem ismerhette a webes, hálózati szöveg újdonságait. A szétterülő, de mederben tartott olvasás elmélyülését, „a tartalom való kérődzést” más keretekbe helyezi az online kultúra. A gyors élménybeszámolók, faktografikus vélemények (blog), intenzív dokumentumok (pl. klip) és jól pozícionált alkotások azonnali befogadásra számíthatnak a homogén, közösségi kontextusban (szakmai, érzelmi, nemzedéki terekben).

Általánosságban jelentősen csökken az esély a huzamosabb befogadást igénylő, de „véletlen” esztétikai élményre, a hosszabb művek befogadására. A virtuális közösségi

⁹ Golden Dániel: Az elektronikus olvasás mintázatai. In *Információs társadalom*, 2009, 9. évf., 3. sz., 85–93. Elérhetőség: http://www.infonia.hu/digitalis_folyoirat/2009_3/2009_3_golden.pdf

¹⁰ Friedrich Nietzsche 1996. *Adalék a morál genealógiájához*. Budapest, Holnap Kiadó, 17.

kontextus veszi át a hagyományos műfajok szertartásjellegét, biztosítja a külső irányítás szerepét, azt, amit például egy színházi előadás megtekintésekor hagyományosan elfogadtunk az ismerősöktől, az elfogadott alkotóktól. A könyvet kezünkbe véve játékszabályként természetesnek vettünk: ha belekezdünk, végig kell olvasnunk: történik velünk valami, amit nem mi határozunk el, ami nem feltétlenül „hatékony”. A hálózaton más impulzusok alapján kötődünk a művekhez, és ez nem negatívum, hanem esemény, amelyet vizsgálni, értelmezni kellene, és – ha felismertük igazi természetét – esetleg befolyásolni.

Szöveg és e-változatának egyértékűsége

Vörösmarty Mihály *Gondolatok a könyvtárban* című verséből sokan ismerik a szállóigévé vált sorokat: „Országok rongya! könyvtár a neved!” Máig ható, megrendítő szavak, a hatáselem éppen az, hogy a könyvkultúra alapvonásaként nem a materiától független mű, hanem a rongyból erjesztett, múlandó papír kerül előtérbe. Mai szóval úgy mondanánk, a szöveg helyett annak hordozója foglalja el a középpontot, megbontva a könyv mint kulturális műdarab elfogadott összetevőit.

Nagy költőnk természetesen nem sejtette, hogy korunk valóban drámai módon szembe fog nézni a tartalom és vivőanyagai problematikájával. A könyv – akárhányszor nyomtatják újra – tartalmilag változatlan formában (legalábbis normális esetben) kerül fel ismét a polcra, addig az elektronikus dokumentumnak különféle „konvertálásokon” kell átesnie, mielőtt szolgáltatni lehet; az elektronikus archiválás az esetek túlnyomó többségében a tartalomnak a hordozótól való elválasztását és egy teljesen megváltozott formátumú, önálló dokumentum létrehozását jelenti. Ez egy új folyamat, más terminológia, amely értelemszerűen felveti a kérdést: az olvasók „megtanulják”-e az online vagy digitalizált tartalom fogyasztását, vagy csak élettelen szövegpreparátumnak, írásmatériának érzékelik az eléjük táruló oldalakat? Az elektronikus kínálatot a nyomtatott változat bővülésének vagy leszűkítésének érzékelik a használók? Talán nem túlzás azt állítani, hogy hermeneutikai szakadék van kialakulóban. Éppen ebben a kontextusban különösen elgondolkoztató Heidegger axiómája: „Az értelmezés nem a megértettek tudomásulvétele, hanem a megértésben kivetített lehetőségek kidolgozása”¹¹ Ez az értelmezési szemlélet csak tovább finomítja a kérdést: ami könyvként hat, és igaz, nem mindig él meg a monitoron? Magyar hasonlattal élve, mint pusztában a futóhomok, olyan vad és kiszámíthatatlan adattömeggé válhat a szöveg, ha leválasztják eredeti hordozójáról, és elektronikusan prezentálják? Textstruktúraként viharzik át a monitorokon a digitális termék, csak a reprodukció élményét adva a felhasználónak alkotó viszonyulás helyett? Még tovább menve: reális a veszélye annak, hogy textkivágatok összeállításába fordul a fogalmazás, a megértés pedig karakterlistázó mechanizmussá egyszerűsödik a számítógépek által közvetített kultúrában?

Vagyis a hordozótól való elválasztás látszólagos formai ténye, nem rejti-e magában a tartalomvesztés kockázatát? Gondolok itt arra elsősorban, hogy az áttördelt szöveg, az oldal hosszúságának amorffá válása, a lap számozásának háttérbe kerülése milyen módon

¹¹ Martin Heidegger 2004. *Lét és idő*. Budapest, Osiris, 178.

befolyásolja az értelmezést, akár a műélvezet kialakulását, fenntartását. Talán egy példa jól megvilágítja a kérdés mélyre nyúló összetevőit: aki forgatott már XVIII–XIX. századi köteteket, tapasztalhatja, hogy oldalszámozás helyett a folyamatosság jelzésére „örszavakat” használtak. Tehát az olvasott oldal alján feltüntették a következő oldal első szavát. Mai szemmel ez teljesen szokatlannak tűnik, ráadásul pazarlás a hellyel és anyaggal, munkával. Milyen egyszerűsítésnek, „primitívségnek” érezhették a kor olvasói a lapszámozás bevezetését. Egyébként érdekes, ha az ember egy két oldalt tényleg átböngész ezekben a régi nyomtatványokban, forgatja a lapokat, megszokja ezt a szolgáltatást, az őrszót. Egyszer csak hiányozni kezd másutt is, de végül is mi? Hiszen gyakorlati jelentősége szinte nincs is, a számozás is megteszi. Talán az ember a nyomdász munkájának alaposságát, szakértelmét érzi meg az őrszó kreálásában, ezzel fölértékelve az olvasott tartalmat is? Aki szerkesztett már elektronikus kiadványt, vagy mint szerző elszenvetde az e-kiadás korlátozásait, érzékeli: az e-publikáció előkészítése során a szakemberek nagyon magas kvalifikáltságban dolgoznak, tudást és odafigyelést kívánó mesterfogásokat alkalmaznak. Mégis az olvasó ezt nem érzékeli, nem lát különbséget az elektronikus textúrák között.

A versezet értékelésére visszatérve: nyilvánvaló, hogy a *Gondolatok a könyvtárban* könyvészeti szakterminológiája ma nem fedi le teljes azonossággal a könyvtári folyamatokat. Természetesen ez a vers gondolati kvalitásából és esztétikai értékállóságából semmit nem vesz el. Sőt a mű tárgyi világának avulása – éppen a költő szellemóriás végtelen és időben korlátlan hatására – ösztönzi az olvasás és írás civilizációjához való kötődésünk napi újragondolását. Az e-book nem végállomás, a könyv expressz robot tovább.

Az e-könyv fogalma

A bevezetőben is jeleztem, hogy az e-könyvön csakis és kizárólag a tartalom elektronikus változatát értem, és semmiképp sem magát az e-olvasót. A köznapi szóhasználatban és a szakterminológiában ugyanis keveredik a két fogalom, a könyv és az olvasást lehetővé tevő elektronikus szerkezet. Egyszerűen elektronikus könyvnek titulálják mindkét fogalmat.

Ahogy egyre inkább piacra penderülnek a mind keresettebb e-könyvolvasók, ez az utóbbi két évet jelent, természetesen nő az igény a pontosan értelmezhető definíciók megalkotására. Lexikonok, szójegyzékek igyekeznek megadni az e-könyv meghatározását. A New York-i állami közkönyvtár például ezt a megfogalmazást adja:

„e-Book – An e-Book is the electronic version of a print book”¹² (e-könyv: Az elektronikus könyv a nyomtatott könyv elektronikus változata).

Itt a lényegi elem a nyomtatott könyvből való átmenet az elektronikus változat irányába. Ez a megfogalmazás kirekeszti az e-könyv fogalmából az olyan műveket, amelyek nem léteztek eredetileg printformátumban. Ez nyilvánvalóan értelemzavaró szűkítés, hiszen a dokumentumok fajtáinak sokasága nem is látott soha nyomdát.

A szakmai értelmező szótár, az ODLIS (Online Dictionary of Library and Information Science) szintén a hagyományos könyv fogalmából indul ki az electronic book szócikkében:

¹² Elérhetőség: <http://www.nysl.nysed.gov/libdev/pltrust/handbook/glossary.htm>

„A digital version of a traditional print book designed to be read on a personal computer or an *e-book reader*”¹³ (a tradicionális értelemben vett könyv digitális verziója, amely személyi számítógépen vagy e-könyv olvasón olvasható).

A Wikipédia-meghatározások összehasonlítása hasznos lehet, hiszen itt sokkal gyorsabban változnak a megfogalmazások (még ha nem is mindig a szakszerűség, de mindenképp az aktualitás irányába). Az angol nyelvű szöveg:

„An e-book (short for electronic book and also known as a digital book, ebook, and eBook) is an e-text that forms the digital media equivalent of a conventional printed book, sometimes restricted with a digital rights management system. An e-book, as defined by the Oxford Dictionary of English, is „an electronic version of a printed book which can be read on a personal computer or hand-held device designed specifically for this purpose”. E-books are usually read on dedicated hardware devices known as e-Readers or e-book devices. Personal computers and some cell phones can also be used to read e-books.” (Nyersfordításban: az e-könyv elektronikus szöveg, amely a hagyományos nyomtatott könyv digitális változataként alakult ki, és amely gyakran a digitális szerzői jogvédelem (DRM) korlátozásai alapján áll. Az e-könyvet az Oxford értelmező szótár úgy határozza meg, mint a nyomtatott könyv elektronikus változatát, amelyet személyi számítógépeken vagy kimondottan az erre a célra kifejlesztett tényérgépekkel lehet olvasni.’ Az e-könyvet többnyire könyv olvasás funkciójára kifejlesztett hardvereken – eReader vagy e-book – lehet olvasni. Személyi számítógép vagy mobiltelefon, noteszgép is alkalmas az e-könyvek olvasására.)

A definíció jól tükrözi a fogalom átalakulását az e-könyv olvasó szerkezettől a nyomtatott könyv e-verzióján át a mai helyzethez, ahhoz tehát, hogy elektronikus tartalomról van szó, amelyet elektronikus eszközzel lehet olvasni.

A magyar Wikipédia szócikk:

„Az e-könyv az elektronikus formában létrehozott és terjesztett könyv.”

Ez korrekt és világos, ráadásul rövid. Igaz, nem teljesen szakszerű. Elég, ha arra gondolunk, hogy egyáltalában nem biztos, hogy elektronikusan, azaz hálózaton terjesztik az e-könyvet. A létrehozás elektronikusága is vitatható: hiszen, ha gépileg beolvassuk egy írást, ott a létrehozói mozzanat, mégis inkább a szerzőt illeti, mint a digitalizációs munkatársat.

Feltétlenül megfontolásra ajánlom a német szócikket:

Ein E-Book (auch „eBook“ oder „ebook“, von engl. electronic book), eingedeutscht E-Buch (von elektronisches Buch) oder auch Digitalbuch versucht im weitesten Sinne, das Medium Buch mit seinen medientypischen Eigenarten in digitaler Form verfügbar zu machen. (Nyersfordításban: e-book, az angol electronic book szóból, németül is e-könyv vagy digitális könyv, amely a legszélesebb értelemben a könyvet mint (tudás)közvetítőt digitális formában bocsátja rendelkezésre.)

Ez a megfogalmazás tehát nem bajlódik eszközeleírással, formátumismertetéssel, hanem úgy határozza meg az e-könyvet, hogy az nem más, mint a könyv (értsd rajta a tartalmat és a kiadványjellegét is) folytatása elektronikus technikákkal. Itt a technikában a szoftver és a hardver oldali rész is beleértendő. A német Wikipédia szerint tehát semmi különöset, és mást nem jelent az e-könyv, mint könyvet, de digitális szisztémában.

¹³ Elérhetőség: http://lu.com/odlis/odlis_e.cfm

Érdemes az e-könyvkereskedelem portáljain is kutakodni. Milyen meghatározást tartanak ezek a vállalkozások megfelelőnek a vevők tájékoztatása és megnyerése céljából. Az egyik, nem éppen a legkisebb cég oldala ezt teszi ki a webre:

„Mi az e-könyv: Tágabb értelemben az e-könyv, azaz elektronikus könyv egy számítógépes adatállomány, más néven fájl, amit portálunkról letölthet a saját számítógépre, és onnan átmásolhat e-könyvolvasójára, vagy elolvashatja számítógépe monitorán.”

Ez a kis példa is jól mutatja, hogy milyen nehéz a meghatározás, pedig a marketingesek értenek az egyszerű, rövid üzenetekhez. Meglepő és erősen zavaró, hogy nem a tartalmat emelik ki, vagy egyéb más, kézzelfogható előnyeit az e-könyvnek, hanem abszolút technikai megközelítést alkalmaznak. Ez persze rögtön felveti a célcsoport kérdését. De ez most nem tárgyja ennek a fejezetnek.

Nagyon érdekes, és ideillik ez a kis kitérő, hogy miképp próbálták meghatározni a digitális könyvtár fogalmát. Itt is ugyanaz a probléma, mint az e-könyvnél. Régi egyértelműségek meginognak, újak keletkeznek, de azok gyorsan változnak. Nehéz elkapni azt a fejlettségi szintet, amikor már lehet konkrét és rögzült formákat leírni. A könyvtárak még azzal is próbálkoztak, hogy nevet változtatnak, így alakult ki az archívum, az adattár, a tudástár átkeresztelkedés, de ez sem jelentett megoldást. Jöttek a kérdések, csak néhányat említve: egyáltalán mi számít elektronikus dokumentumnak, és még tovább menve, abszolúte tisztázandó, hogy a dokumentumot szükséges-e egyáltalán a könyvtárnak birtokolnia? Vagy elegendő a hozzáférés biztosítása, legyen maga a dokumentum akárhol, akármilyen szolgáltatónál a virtuális univerzumban? És tisztázni kellett azt a problémát is, hogy az e-dokumentum az csak digitalizált anyagot jelent-e, vagy már eleve digitálisan jött létre. Most nem megyek bele a sokféle szövegváltozatba, csak az EU által használt fogalmazást idézem:

„A digitális könyvtárak digitális tartalmak olyan szervezett gyűjteményei, amelyek elérhetők a széles nyilvánosság számára. Magukba foglalják a digitalizált anyagokat éppúgy, mint az eleve digitálisan létrehozott dokumentumokat.”¹⁴

Természetesen hosszan lehetne vitatkozni azon, hogy ez a meghatározás mit helyez előtérbe, és mit nem emel be a digitális fogalomkörbe, de azt látni lehet ezen a példán is, milyen nehéz érvényes és alkalmas, ugyanakkor rövid és frappáns értelmezéseket találni.

A témánkhöz kapcsolódó talán legismertebb blog és fórum (e-könyvolvaso.blog.hu) is ad egy értelmezési megoldást. A szakmaiság tekintetében első rangú blog szerint:

– ekönyv, másképpen elektronikus könyv, e-könyv, e-book és minden hasonló folyamodványa. Egészen tág értelemben minden olyan tartalom, amelyet abból a célból hoztak létre, hogy erre alkalmas eszközön, a tartalom kinyomtatása nélkül olvassanak.¹⁵

Itt a megfogalmazás kicsit lazább a blog műfajának megfelelően. A hangsúlyt a nyomtatás elkerülésére helyezi a szerző. Ez már szinte filozófia, a természeti erőforrásokkal – ebben az esetben a papírgyártás nyersanyagaira kiélezve – való takarékoság felelős magatartásának összekötése a könyvkultúrával. Nagyon tiszteletre méltó megközelítés, de ettől függetlenül nem érzem találónak a definíciót, hiszen kimaradnak

¹⁴ Kovácsné Koreny Ágnes 2007. Mindennapi kérdéseink az Európai Unióval kapcsolatban. *Tudományos és műszaki tájékoztatás*, (54. évf.), 8. sz., 383–386.

¹⁵ Elérhetőség: http://ekonyvolvaso.blog.hu/2010/04/11/gyik_30

belőle olyan lényegi elemek, mint a könyvnek digitális formátumban való folytatási igénye. Így az idézett meghatározásba – mivel a könyv alakiséga nem hangsúlyos – belefér a diafilm is, akár a mikrofilm is, továbbá a hangoskönyv is és még sok más. Pedig ezek más tartalmi alakzatok. Egész komolyan, akár a palatábla is belefér, hiszen az is szerkezet, és nem nyomtatható róla az anyag. De szóba jöhet a fólia is, amit annak idején kivetítőkön prezentáltunk...

Véleményem szerint, kiindulva a magyar alapmegfogalmazásból, az e-könyv meghatározása lehet:

Az e-könyv digitális alapokon készült és készletezett könyv, amely elektronikus vagy elektronikusan vezérelt felületeken olvasható, de ki is nyomtatható. Az e-könyvnek mint a p-könyvnek két funkciója van: közvetíteni, illetve tárolni az információt (p, mint print, mint papír).

Ebben a megfogalmazásban utalok az eInk technikára, azaz az e-papírra, amely az eReaderek jellemzője. Lényege, hogy nem elektronikus kijelzőn jelenik meg a tartalom, de az operációs műveleteket (kiválasztás, lapozás, keresés) továbbra is elektronika vezényli. Ez a fogyasztásban és a megjelenésben teljesen más összetevőket eredményez, mint egy notesz-gép vagy egy mobiltelefon kijelzője. Fontosnak érzem a nyomtathatóságot is: erre az éppen most feljövő – POD – Print on Demand (igény szerinti nyomtatás) vagy az – EOD – E-book on Demand konstrukciók figyelmeztetnek. Raktár

E-könyv karakterisztika

A fogalommeghatározásokon túl további fogódzókat nyújthat az e-könyvészetbe való bepillantásra néhány jellemző csoportosítás.

E-könyv karakterisztika: (néhány általános jellemző)

- az e-könyv adaptálja a papírkönyv tulajdonságait, struktúrájában hasonló a könyvhöz: címloldal, fejezetekre, alfejezetekre tagolt szöveg, tartalomjegyzék stb.;
- a szöveg stabil, nem változtatható;
- a szöveg lezárt, teljes;
- a szöveg dominál, de az e-olvasó képességeitől függően különböző minőségben kép, ábra stb. is kezelhető;
- az e-könyv elsősorban lineáris szöveg, hiperszöveg, azaz utalásokkal ellátott text ma még ritka, de a későbbiekben nem zárható ki;

A szöveg – mivel elektronikus állomány – kereshető vagy az lehet, függően a könyvolvasó szerkezet képességeitől;

- az e-book – bár nyomtatható – elektronikus eszközre optimalizált szöveg;
- a szöveg mobilizálható – letölthető, elvihető – a vonatkozó jogszabályok figyelembevételével (DRM).

E-könyv osztályozása: (a tartalomhoz való hozzájutás alapján készült csoportosítás. Nem sorolható ide az a forma, mikor nyomtatott könyvet forgalmaznak internetről, azaz elektronikusan kereskednek, de nem elektronikus tartalommal.)

- Szállítható, hordozható e-könyvek: a tartalom valamilyen tárolón (CD, pen-drive stb.) érhető el, onnan továbbítható, elérhető, bármilyen számítógépre, olvasószerkezetre.
- Letölthető e-könyvek: a tartalom – térítés nélkül, de gyakran regisztrációhoz kötve – letölthető az internetről vagy belső hálózatról a felhasználó PC-jére. Nem szükséges különleges olvasókészülék.
- E-olvasón elérhető e-könyvek: A tartalom letölthető – térítésért vagy anélkül – az e célra rendelt, speciálisan a könyvolvasásra tervezett készülékre.
- Hálózati e-könyvek: a tartalom olyan üzleti konstrukcióban tölthető le, amelyben a hálózati kapcsolatot a könyv és az e-könyvolvasó forgalmazója biztosítja térítésmentesen. Ilyen – egyebek mellett – a Kindle és a magyar eKönyv Kft.
- Vásárolható e-könyvek: A szolgáltató webhelyén közzétett tartalom, térítés ellenében hozzáférhető olvasószerkezetre vagy egyéb számítógépre (sok fizetős helyen ugyan elérhetők ingyen kiadványok is marketingcélből, többnyire regisztrációhoz kötve)
- Igény szerint nyomtatható könyvek: Print on Demand vagy E-books on Demand konstrukció. A tartalmak tárolása olvasásra és nyomtatásra alkalmas fájlokban történik. Rendelésre bekötött, nyomtatott példányok készíthetők erre alkalmas, speciális printgéprendszer segítségével.
- Hangoskönyv (bár sokan vitatják, joggal, én mégis az elektronikus könyvhöz sorolom ezt a műfajt): többnyire valamilyen hordozón elérhető, de hálózatról is letölthető könyv, amelyet vagy felolvasószoftver tesz hallhatóvá a szöveg egyidejű közlése mellett, vagy eleve hangfelvételen (általában stúdió-minőségben) érkezik a szöveg (nem dramatikus előadásról van szó, hanem felolvasásról, versmondásról, ritkábban megzenésített feldolgozásokról).
- Videokönyv: A szövegben vagy a szöveghez illesztve animációk kísérik a tartalmat. Többnyire szerzői kreációk.
- Versgenerátor és más számítógépes irodalmi kísérletek.

E-könyvek, a digitalizáltság szintje szerint:

- virtuális könyv: az e-könyv adaptálja a papírkönyv tulajdonságait a számítógép monitorára vagy egyéb eszközök kijelzőjére, viszont az olvasás a komputer eszközrendszerével és esetleg plusz szolgáltatásaival történik (kattintás, gördítés, keresés stb.).
- digitalizált könyv: ebben az esetben a nyomtatásban meglevő könyvet eredeti formátumában digitalizálják, szkennelik tulajdonképpen, tehát az originál könyvpéldányt látjuk a monitoron, annak esetleg összes hiányosságával. Gyakran, sőt többnyire nincs keresési lehetőség, az oldalak közötti átjárás nehézkes. Probléma, hogy a régebben digitalizált könyvműkincseket ismét digitalizálni kell a nagyobb felbontás érdekében;
- elektronikus könyv, e-könyv: kimondottan az e-olvasókra fejlesztett példány vagy változat, elsősorban letöltésre, forgalmazásra sztenderdizált dokumentum.

A tartalom mobilitásának problémái:

- A tartalom elektronikus és papír változata különbözhet, az eltérések jelentősek is lehetnek.
- Ami olvasható, nem mindig letölthető, másolható: sem összességében, sem részleteiben.
- Ami letölthető, nem biztos, hogy olyan a formátuma, hogy alkalmas az e-olvasóra.

- Illusztrációk, képek, könyvdíszek gyakran elválnak a szövegtől, vagy kikerülnek a dokumentumból.
- Gyakori a képnek beszkenelt szöveg, ezek olvashatósága, másolása nehézkes.

Digital Right Management (DRM)

A könyvnyomtatást részben – sok ágazatban szinte teljesen – felváltó digitális szöveg-gazdálkodás ismét előtérbe helyezte a szerzői jogokat, helyesebben a kiadás minden egyes közreműködőjének jogait abban az értelemben, hogy munkájával tisztességes haszonra tegyen szert, hogy szakértelmének eredményeit ne mások sajátítsák ki. A problémát az jelenti, hogy az elektronikus tartalom útja követhetlenné vált az eszközök és formátumok változatosságában, a jogi szabályozás nem tudja követni a digitalizmus folyton megújuló feltételrendszerét. A legegyszerűbb példánál maradva: ma bárki különösebb hozzáértés és fáradtság nélkül beszkenelhet egy megvásárolt könyvet rövid idő alatt, és ezt a materiát – persze összes házilagosságával egyetemben, de mégis fogyaszthatóan – fölteheti a hálóra, és ha kicsit gyakorlott, rögtön valami tartalommosztó oldalra. Így rövidesen megszámlálhatatlan mennyiségű másolat keletkezhet anélkül, hogy a kiadó és a szerző részesülne munkájának értékéből. A zene és a film világából is ismert ez a kezelhetetlennek tűnő helyzet. Illetve sokan úgy látják kezelhetőnek, hogy fel kívánnak oldani minden korlátozást. Úgy vélekednek, majd a kereslet és kínálat vastörvénye kell hogy megszüljön a digitális tartalommenedzsment játékszabályait. Ebből a nézőpontból minden beavatkozás kultúrterrornak, üzleti agresszivitásnak bélyegződik meg.

A kiadók, forgalmazók az internetes üzleti liberalizmust – látószögükben ez vadnyugati, ellenőrizetlen pozícióküzdelmet jelent – igyekeznének keretek között tartani. A megoldás a digitális jogkezelés eszközszerkezere lenne, elfogadott nemzetközi névén a Digital Right Management. A fogalom magyarázatát Tószegi Zsuzsa így adja meg: „a különböző DRM-technológiák célja a szerzői jog által védett digitális tartalom meghatározása, azonosítása és a törvény által előírt szabályok betartatása. A DRM a védett digitális tartalmak illegális terjesztése ellen kifejlesztett műszaki eljárások szerkezere, amely

- korlátozza, illetve megakadályozza a jogosulatlan hozzáférést a jogvédelem alatt álló tartalmakhoz;

- lehetővé teszi a felhasználás engedélyezését, a tartalomátvitelt a jogosulttól a felhasználóig és a felhasználási díj elszámolását.⁹

A fentiek alapján a legegyszerűbben talán a következőképpen lehet a Digital Rights Management fogalmát meghatározni: a DRM a digitális tartalmakhoz való hozzáférést lehetővé tevő, illetve szabályozó technikai, műszaki, hardver- és szoftvereszközök összefoglaló neve.”¹⁶

Kiviláglik a fogalom értékeléséből, hogy a DRM eszköztárat megalkotói nem a korlátozások érdekében, hanem éppen ellenkezőleg, a hozzáférés biztonsága és megbízhatósága javára dolgozták ki és fejlesztik folyamatosan. Ez érthető és világos is, a baj

¹⁶ Tószegi Zsuzsa: A szerzői jogot védelmező digitális technológia. In *Tudományos és műszaki tájékoztatás*, 2006. (53. évf.), 10. sz., 447–456.

csak az vele, hogy az informatikai fejlődés újabb és újabb lehetőségeket és igényeket dob fel, a fogyasztók pedig ezeket követik, nem a rendszerszintű, az adott helyzetben nehézkesnek tűnő regularizációt. Ez egy olyan világ, ahol bizony a – bizonyos szempontból akár bűnözőnek is tekinthető – civil társadalom elképesztő hatékonysággal szakítja fel a „gátakat”. Nem igazán van olyan, (kellően népszerű) tartalom, amelyhez ne lehetne ilyen vagy olyan módon ingyenesen hozzájutni, legyen szó nagy felbontású F1 közvetítésről, valamilyen zenéről vagy akár könyvről. Minél népszerűbb a tartalom, annál gyorsabb és biztosabb a törés.

A jelen írásnak nem feladata, hogy a DRM és ellenzőinek érvelését kiértékelje, az érdekeltke pengeváltásai rendületlenül folytatódjanak. Az asszó még csak elkezdődött, egyáltalán nem látszik a vége. A semleges közvélemény hajlik arra a megállapításra, hogy a kiadók nem tudtak – mások szerint nem akartak – felkészülni a korszakváltásra. Hírnevüknek (imidszüknek) nem tesz jót, hogy az olvasók ritkán hallanak a fejlesztesekről, viszont annál többet a Google és a kalózkodnak beállított szervezetek és magánszemélyek elleni véget nem érő ütközetekről. Az olvasók könyvet szeretnének a képernyőjükre vagy az e-olvasójukra kapni, egyáltalán nem tájékozottak abban, hogy milyen technikai és jogi processzusok szükségesek a szövegek birtoklásához. Ennek megfelelően a kiadók és az egész üzletág pozícióharca nem számíthat a rendszer legfontosabb elemének, a vásárlónak a támogatására. Így nehéz lesz...

DRM és az e-könyv

Maguk az elektronikus könyvolvasó szerkezetek alapvetően nem a szellemi tulajdon technológiai ellenőrzésének eszközei, de annak igen hatékony gépezeteként is használhatók. Célszerű volna, ha a DRM-rendszerek nemcsak a művek integritását, hanem a felhasználók magánszféráját is védenék, használatuk egyértelmű lenne. A DRM nem megszorításokat, hanem win-win típusú konstrukciót kellene vizináljon a könyves közösség számára. Az e-könyv szempontjából a legnagyobb DRM-kérdés az, hogy az olvasó által megfizetett tartalmat eszközhöz vagy személyhez kötik-e a forgalmazók. Konkrétan ez a következőket veti fel:

- Az e-könyvolvasóra hálózaton keresztül vásárolt művet továbbíthatom-e a számítógépre?
- Az egyik forgalmazótól megvásárolt könyvet áttehetem-e a másik tulajdonomban (vagy közvetlen családoméban) levő e-könyvolvasóra, amit másik kereskedő árul?
- Kölcsönözhetem-e a könyvet szűk körben, mint ezt megtehetem a saját nyomtatott példánnyal?
- Ha számítógépet cserélek, vagy könyvolvasót, hogyan viszem tovább az egyszer már kifizetett tartalmat?

Ezekre a kérdésekre jelenleg többnyire nemek a válaszok, vagy nincsenek érvényes feleletek. Ettől függetlenül mégis az e-könyv lehet az első olyan tartalomspecifikáció, amely képes lesz túllépni a DRM és ellenzői összefeszülésén. Az eladási statisztikák egyértelműen mutatják, hogy az e-könyv és az e-könyvolvasó együttese minden olvasói érdeklődéssel foglalkozó előrejelzést túllép, a siker megállíthatatlan. Ez az üzleti és kultúrtechnikai konstrukció életképesnek látszik, függetlenül attól,

hogy nem az ingyenesség irányába halad. Sőt az e-reader megvásárlása nagyon is komoly investícióra kényszeríti az olvasót, ismét cáfolva azt az egyszerűsített teóriát, miszerint a tartalomért a fogyasztó nem hajlandó fizetni. A jelenlegi könyvszakma megújulási folyamata belső ellenzőinek is csökken az érvelési potenciálja, nem hivatkozhatnak arra, hogy a változásokat a könyvbarátok csak azért erőltetik, hogy ne kelljen méltányosan ellentételezni a tartalomszolgáltatást. Éppen az ellenkezője történik, veszik az e-könyvolvasókat, a Kindle új, már hálózati kapcsolattal is rendelkező, 2010. augusztus végére tervezett piaci megjelenésű gépére a megrendelések felvételét két héten belül fel kellett függeszteni a kereslet teljesíthetetlené váló növekedése miatt. Ugyanez történt a wi-fi-s Kindle verzió esetében is. Már 2010 novemberében csak a következő év első negyedére vettek fel megrendelést. Ezek az adatok azt mutatják, hogy olyan elementáris olvasói érdeklődés jelent meg a piacon az e-könyv és a hozzá kapcsolódó olvasószerkezet iránt, amely már nem kezelhető tiltásokkal, hosszú évekre elhúzódó pereskedési procedúrákkal. Ugyanakkor az illegális tartalomhasználatot ezek a gépek hatékonyan szűrni tudják, csökken a jogtalan használat, ebből következően az emelkedő bevételek lehetővé teszi az e-könyvek árának csökkentését. Az e-könyv és az e-könyvolvasó együttese talán biztosítani tudja rövidesen, hogy olyan olcsón és emellett magas minőségben jussunk hozzá a művekhez, hogy ne érje meg a felhasználónak, hogy a nem legális lehetőségek felé tájékozódjon. Persze jelenleg ez is csak egy vízió, de talán nagyobb esélye lesz a megvalósulásra, mint sok más, azóta elfeledett internetálmoknak. Indokolt az óvatosság a hálózati remények esetében azért is, mert sokan vannak, akik nehezen tudják elképzelni, hogy hagyományos könyvek, sőt könyvtárak helyett egy kis digitális „kütyü”-n élvezzék az olvasás örömeit. De most úgy látszik, rövidesen olyan korszakhatárok jöhetnek el, amelyek után már semmi sem lesz olyan, mint régen a könyvkiadás, gyártás és forgalmazás területén. Rengeteg üzletágat váltanak majd fel újak, szakmák válnak feleslegessé, újra kell értelmezni a könyvtárak fogalmát. A DRM-nek lesz jövője ebben az új struktúrában, de kulcsszerephez akkor juthat, ha elfogadják az olvasók is szükségességét. Az olvasó ebből a szempontból nyitott, ez történelmileg is igazolható: az eredetileg nem létező szerzői jogot is akceptálta a nyomdászat kialakulását követő évszázadokban. A különböző műszaki találmányok már sokszor megzavarták a szerzők, kiadók és közönség között kialakult jogi viszonyokat, előbb-utóbb azonban sikerült valamilyen jogi szabályozással helyreállítani a megbomlott egyensúlyt a különböző érdekek között.

Irodalom

- Armstrong, Chris 2008. Books in a virtual world: The evolution of the e-book and its lexicon. *Journal of Librarianship and Information Science*, 40. évf., 3. sz., 193–206.
- Elérhetőség: <http://lis.sagepub.com/content/40/3/193.full.pdf+html>
- Bánkeszi Katalin 2010. „Digitalizálni, de...”. *Érvék és ellenérvék, félelmek és remények. Tudomány és műszaki tájékoztatás*, 57. évf., 7. sz.
- Carriere, Jean-Claude – Eco, Umberto 2010. *Ne remélje, hogy megszabadul a könyvektől*. Budapest, Európa, 291.

- Christianson, Marilyn – Aucoin, Marsha 2007. Nyomtatott vagy e-könyv: melyiket válasszuk? Ref. Domokos Miklósné. *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*, 54. évf., 4. sz., 179–182.
- Drótos László 2001. E-book forradalom. *Könyvtári Figyelő*, 11. évf., 2. sz., 298–300.
- Drótos László 2006. Két kultúra? A (c) és a (cc). *Tudományos és műszaki tájékoztatás*, 4. sz., 159–167.
- Eiler Emil 2007. A jövő könyvei és a könyvkiadás jövője. A leírt gondolat megjelenési formái a digitális világban. *Magyar Grafika*, 4. sz., 5–20. Elérhetőség: <http://epa.oszk.hu/00800/00892/00024/pdf/1.pdf>
- Epstein, Jason 2002. *A könyvkiadás múltja, jelene és jövője*. Ford. M. Nagy Miklós. Budapest, Európa Kiadó, 176.
- Epstein, Jason 2010. *Publishing: The Revolutionary Future*. The New York Review of Books. 2010. márc. 11. Elérhetőség: <http://www.nybooks.com/articles/archives/2010/mar/11/publishing-the-revolutionary-future/?page=2>
- Golden Dániel 2009. Az elektronikus olvasás mintázatai. *Információs Társadalom*, 9. évf., 3. sz., 85–93.
Elérhetőség: http://www.infonia.hu/digitalis_folyoirat/2009_3/2009_3_golden.pdf
- Pastore, Michael 2009. *50 Benefits of Ebooks*. A Thinking Person's Guide to the Digital Reading Revolution. Dayville, Conn., Zorba Press, 372.
- Kelemen Erzsébet 2009. Számítógép és irodalom. *Információs Társadalom*, 9. évf., 1 sz., 47–63.
Elérhetőség: http://www.infonia.hu/digitalis_folyoirat/2009_1/2009_1_kelemen_erszebet.pdf
- Kerekes Pál 2009. A könyvtár és digitális gyűjtemények az elektronikus közszolgáltatások rendszerében: felvetések, vitapontok, programelvek *Információs Társadalom*, 9. évf., 3. sz., 67–84. Elérhetőség: http://www.infonia.hu/digitalis_folyoirat/2009_3/2009_3_kerekes.pdf
- Kerekes Pál 2010. *Az elektronikus könyv. E-könyv, e-könyv-olvasó, e-könyvkereskedelem*. Budapest, Ad Librum, 133.
- Kerekes Pál 2010. *Az elektronikus könyv. Mit kell tudni az e-könyvről, az e-könyv-olvasóról? Az e-book a digitális kultúrában*. Budapest, Kossuth Kiadó. Digitális kiadás.
- Kerekes Pál 2011. *e-book kalauz. Az elektronikus könyv kisenciklopédiája*. Budapest, Kossuth Kiadó, 200.
- Kerekes Pál 2011. Az elektronikus könyvek kölcsönzésének problémái: szövegbérlet-, textlízing-konstrukciók megjelenése. *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*, (58. évf.), 5. sz., 191–198.
- Koltay Tibor – Lynch, C. 2002. Harc a könyv jövőjének meghatározásáért a digitális világban. *Könyvtári Figyelő*, 48. évf., 4. sz., 701–722. <http://www.ki.oszk.hu/kf/kfarchiv/2002/4/koltay.html>
- Koltay Tibor 2010. E-könyvek: technológia és birtoklás. *Médiakutató*, 11. évf., 3. sz., 49–53. old.
- Lynch, C. 2001. The Battle to Define the Future of the Book in the Digital World. *First Monday*, vol. 6., no. 6. Elérhetőség: http://firstmonday.org/issues/issue6_6/lynch/main.php?objectID=5345775
- Mc Sherry, Corrine – Cohn, Cindy 2010. *Digital Books and Your Rights: a Checklist for Readers*. Electronic Frontier Foundation (EFF), San Francisco. Elérhetőség: <http://www.eff.org/files/eff-digital-books.pdf>
- Rónai Iván 2009. Kulturális digitalizálás – félúton az Europeana felé. *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*, 56. évf., 8. sz., 371–377.

- Paszternák Ádám – Takács Dániel – Mikulás Gábor 2007. Könyvtár 2.0, avagy közösen vagyunk tudásbirtokosok. *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*, 16. évf., 9. sz., 10–23. Elektronikus elérhetőség: http://www.ki.oszk.hu/3k/c107_plugins/content/content.php?content.83
- Sottong, Stephen 2008. The elusive e-book. Révbe ér-e az e-könyv? Ref. Bánhegyi Zsolt. *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*, 55. évf., 10. sz., 488–489.
- Szalóki Gabriella 2008. Az „E-könyvek igény szerint” (EOD) szolgáltatás használói szemmel. *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*, 55. évf., 10. sz., 461–469.
- Tószegi Zsuzsanna 2009. Az olvasás trónfosztása? Adalékok a könyvből, illetve a képernyőről való olvasás kérdéséhez. *Elektronikus Könyv és Nevelés*, 11. évf., 4. sz., Elérhetőség: http://www.tanszertar.hu/eken/2009_04/tzs_0904.htm
- Tószegi Zsuzsanna 2006. A könyvdigitalizálás egyes kérdései. *Magyar Tudomány*, 167. évf., 11. sz., 1376–1384. Elérhetőség: <http://www.matud.iif.hu/06nov/13.html>